

ПАНОРАМА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Ігор Немчинов

НЕМЧИНОВ Ігор Геннадійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ). Сфера наукових інтересів – філософія історії, релігієзнавство, історія філософії.

«АНДРІЇВСЬКА ЛЕГЕНДА» У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ГРАНД-НАРАТИВУ

У статті аналізується використання «андріївської легенди» з «Повісті врем'яних літ» для формування російського великого історичного наративу.

Автор робить висновок, що легендарний візит апостола Андрія уводиться до історичного тексту як беззаперечна історична подія й упродовж кількох століть є одним з головних об'єднавчих символів земель на шляху «з варяг у греки».

Ключові слова: історіософія, наратив, історична подія, православ'я, *Slavia Orthodoxa*.

Час, коли літописні відомості вважалися свідченнями неупередженого спостерігача й бралися на віру, давно минули. Як писав Райнгарт Козеллек, «фактичність подій, виявлених *ex post*, ніколи не є ідентичною тій сукупності минулих зв'язків, що мислилися колись в їх цілісності» [7, с.157]. Втім, літописний текст й досі залишається документом, що вартий уваги, й історик, що залишається бранцем свідчень минулого, не може не спиратися на нього. Але історик, як зазначає Р. Козеллек, «уподібнюється літературному оповідачеві історій, котрий також змушений віддати належне фікції фактичного, якщо прагне зробити за рахунок цього свою історію правдивішою» [7, с.158]. Історична подія у цьому контексті позбавляється онтологічного статусу, вона не «відкривається» такою, якою вона була, а «конструюється» такою, якою має бути.

Наратив, як спосіб узгодження історичного матеріалу, фокусує увагу не на окремій події, а на організації низки подій в оповіданні. У свою чергу, саме історичне оповідання не зводиться до простого впорядкування фактів, а є «конструюванням» історії з певною метою. Й

тоді головним стає не питання «що описується?», а «як описується?» й навіть «для чого описується?» [17].

Метою нашої статті є аналіз використання «події» («андріївської легенди» з «Повісті врем'яних літ» (ПВЛ)) для створення «оповідання» (російського великого історичного наративу).

Як відомо, у ПВЛ міститься розповідь про подорож апостола Андрія: «А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море це зовуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів. Як ото говорили, коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням божим прийшов і став під горами на березі. А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: “Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог”. І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору. І прибув він до словен, де ото нині Новгород...» [9]. Вражений місцевим звичаєм митися у лазнях, Андрій попрямував до Риму, а звідти – до Синопу.

Більшість істориків вважають, що відповідний фрагмент є вставкою. Якщо правий Мішель де Серто, який зазначає, що історик не є суб'єктом історичної процедури, а послуговується директивами, які покладають на історію – виховувати та мобілізувати [13], то не викликає подиву, що, як уважає Михайло Присьолков, цю вставку Сильвестр зробив на вимогу Володимира Мономаха. «Цілком зрозуміло, що син Всеволода, – пише М. Присьолков, – котрий розпочав (...) побудову на Русі церков, що носили ім'я апостола Андрія, Володимир Мономах забажав бачити цю легенду закріпленою у літописанні, й ігумен Сильвестр, досить незграбно у літературному відношенні, розриваючи послідовність оповідання Нестора, вставив легенду до тексту “Повісті врем'яних літ”» [11, с.81].

Сильвестр не наважився зобразити Андрія хрестителем Русі, а незграбність літописця полягає у тому, що у тексті ПВЛ залишилося протиріччя, адже під 983 роком сказано, що апостоли не бували на цій землі: «А диявол радувався цьому (вбивству киянами-язичниками двох варягів-християн – *І. Н.*), не знаючи, що скоро буде погибель йому. Отак бо й раніше старався він погубити рід християнський, але прогнали його хрестом чесним в інших землях. “Тут же, – думав собі окаянний, – тут, – мовляв, – єсть мені житвѣ, бо тут не вчили апостоли, ні пророки [не] прорекли”» [9].

Безумовно, андріївська легенда у частині перебування апостола на території Русі підтримувала прагнення Київської митрополії довести

свої права у діалозі з Костянтинополем. Володимир Мономах продовжив справу свого діда – Ярослава Мудрого, який після занепаду дунайсько-болгарської держави заходився активно формувати руську ідентичність.

Одним з ключових моментів цього процесу стала канонізація Бориса та Гліба. Як зазначав Борис Успенський, Борис та Гліб не тільки визначають парадигму руської святості, але й «вписуються у більш загальну парадигму, що йде від Біблії: саме тому історія Бориса та Гліба безпосередньо співвідноситься з біблійними текстами. Вони знаменують початок руської історії, яка співвідноситься при цьому з сакральною історією всього людства» [16, с.47].

Ярослав вимагав від патріарха канонізувати й Володимира, втім, ця вимога не була задоволена Костянтинополем. Як писав Михайло Брайчевський: «Думка про канонізацію Володимира не отримала підтримки у Костянтинополі й була рішуче відкинута. Ідея «рівноапостольності» відіграла у цьому фатальну роль. Патріархія відмовилася визнати Володимира Святославича святим, посилаючись на відсутність чудес та чудесного. Те, що книжникам Ярослава здавалося головним козирем у їхній теорії виявилось головним прорахунком. Банальна схема з чудесами, застосована відносно Бориса та Гліба, спрацювала значно краще, й обидва княжича були визнані святими» [2, с.204].

На думку Брайчевського, «у Костянтинополі добре знали, коли насправді була охрещена Русь й хто був її справжнім просвітителем. Й якщо неважко було сфальсифікувати початкову історію давньоруського християнства перед не надто освіченою київською аудиторією першої половини XI ст., то обвести навколо пальця грецьку історіографію з її досвідом та інформаційним фондом було набагато складніше» [2, с.205].

Так чи інакше, але за Ярослава Русь активно закріплювала свою християнську ідентичність. «Паралель Костянтинопіль – Київ вперто та послідовно втілювалася у будівельній діяльності Ярослава, – зазначає Ю. Брайчевський. – Це не випадково. Київській князь, котрий слідом за своїм батьком взяв імператорський титул, прагнув підняти стольне місто на рівень державної претензійності. “Суперник Костянтинопіль” (як називає Київ хроніст XI ст. Адам Бременський) мав стати гідним конкурентом “другого Риму”» [2, с.201].

Костянтинопіль, у свою чергу, уважно спостерігає за піднесенням Києва й відчуває певну небезпеку з боку київської амбіційності. Про це, зокрема, свідчить історія з освяченням Софії Київської 11 травня. «Дата освячення була обрана не випадково, оскільки саме 11 травня вважається днем освячення імператором Костянтином Костянтинополя як Нового Риму, – пише російська дослідниця Лариса Андреева. – У свою чергу, за-

снування першого Риму відноситься до “11 дня після травневих календ”. Таким чином, Київ опосередковано через дату 11 травня претендував на наступність від перших двох Римів, як новий *царствующий град*» [1, с.184]. За словами Л. Андрєєвої, через те, що греки не мали наміру миритися із зазіханнями Києва на рівність з Костянтинополем, наступник Іларіона грек Єфрем знову освятив Софію 4 листопада [1, с.184].

Важливість «андріївської легенди» для піднесення національного престижу було продемонстровано й пізніше, коли завдання, схожі з київськими, постали перед Москвою. Тут місія Андрія розглядалася як у контексті створення історичної противаги Києву в особі Новгороду, так й у процесі піднесення престижу царської влади.

Спіраючись на текст ПВЛ, московський книжник Василь Тучков у *«Житии Михаила Клопского»* (у першій половині XVI ст. за новгородського архієпископа Макарія) уводить сюжет про те, як Андрій «мовчазно прослідував повз Новгород й у Грузині за шістдесят поприщ від Новгороду встановив свій жезл» [8, с.384].

Один з провідних московських ідеологів після собору проти єретиків 1504 року Йосип Волоцький у *«Просветителе»* «канонізує» маршрут Андрія: *«святой Андрей (...) пришел из Иерусалима в Синоп, из Синопа – в Херсон, от Херсона поднялся вверх по Днепру и остановился на берегу под горами; и встав наутро, сказал бывшим с ним ученикам: “Видите ли эти горы? На этих горах воссияет благодать Божия, будет город великий и воздвигнет Бог множество церквей”. И, поднявшись на те горы, он благословил их, поставил крест, помоллся Богу и сошел с гор, на которых сейчас стоит город Киев. Затем он отправился вверх по Днепру и пришел на место, где сейчас стоит Великий Новгород, а оттуда пошел к варягам и далее в Рим»* [3].

Йосип намагається узгодити перебування Андрія на землях Русі й відсутність факту хрещення ним населення цих земель. Щоправда, спроба ця виглядає дуже непереконливо. *«Проповедать же слово спасения в Русской земле апостолу было запрещено Святым Духом, судьбы Которого – “бездна великая” [Пс. 35, 7.], и потому мы не можем их понять, – зазначає Йосип. – Во всех других странах прозвучала евангельская проповедь спасения, и все люди были избавлены от тьмы идолопоклонства и озарены светом богопознания. И только Русская земля была омрачена тьмой идолопоклонства и вся осквернена нечистыми делами»* [3].

Нарешті, за часів царювання Олексія Михайловича (1645-76) Андрій з’являється у якості хрестителя Русі. Так Арсеній Суханов, келар Троїцько-Сергіїва монастиря, під час дискусії з греками каже: *«Чем же вы лучши нас? Что ты сам, а мы ведь сами таковы ж, как и вы; також у нас Богу*

угодивших много, что и у вас было. А се вы веру приняли от апостол, а мы також от апостола Андрея; а хотя б и от грек, но от тех, которые непорочно сохраняли правила святых апостол и седми вселенских соборов, а не от нынешних, которые не соблюдают правил святых апостол» [15].

Як писав С. Зеньковський, «захопившись захистом російського православ'я, Суханов переніс суперечку на більш абстрактний, історико-філософський ґрунт. Він взагалі заперечував право греків на винятковий авторитет у справах віри, оскільки вони самі їй зрадили на Флорентійському соборі, а росіяни – навпаки, – її зберегли» [4, с.177].

Навряд чи можна стверджувати, що Олексій Михайлович мав ідею створити нову візантійську імперію, але безумовно, він пам'ятав, що православна імперія може бути тільки одна. Проте «симфонія» царства та священства в Московській державі завжди була викривленою на користь царства. За умови побудови православної імперії Олексій Михайлович намагається перебрати до своїх рук не тільки світську, але й церковну владу.

Ці процеси у Московії співпали з активізацією спроб з боку українського духовенства встановити контакти з російською правлячою елітою, щоб протистояти викликам католицької Контрреформації у Речі Посполитій.

Саме у цьому контексті слід розглядати «Синопис» 1674 року, автор якого намагається звести разом династичні, релігійні та народні настанови, обстоюючи «слов'яно-руську» єдність. Для цього йому довелося, за словами Зиновія Когути, поєднати в одній праці політичну, історичну та культурну традиції тисячолітнього Києва та відносно молодій Москві» [6, с.14]. Й не останню роль у створенні лінії спадковості Київ – Москва відіграла постать Андрія. У «Синописі» фігура Андрія виступає у якості об'єднавчого символу – апостол тут називається «великим заступником» та «нашим Російським святим» [14], котрий передбачив велике майбутнє «російському» народові.

Слід зазначити, що у 1698 році Петром був заснований «орден Андрія Первозванного». На андріївському хресті були зображені латинські літери: S, A, P, R (*Sanctus Andreas Patronus Russiae*). За Петра в Росії з'являється морський андріївський прапор, й «інші дуже яскраві прояви культу першозваного апостола, який нібито “святим крещенням первоначально пределы наши просветил”» [10, с.174]. Але для Петра, у контексті суперництва з Римом, передусім важливою була та обставина, що Андрій був покликаний Христом раніше за Петра.

Як пише Андрій Ранчін, у Петра «стара історіософська схема набуває несподіваного вигляду: “імперський Рим – Київ/Володимир – Петровська (петербурзька) Росія”. Петербург посідає місце Москви у цій схемі» [12].

Аж до М. Карамзіна релігійна єдність Києва та Москви (Петербурга) відіграла значну роль у всіх об'єднувачих процесах. Тільки для Карамзіна, як слушно зазначає З. Когут, «“російськість” втілена у самодержавстві та державності», а «Росія, яка змальована в його праці, переміщується туди, де самодержавство та державність можуть знайти своє оптимальне втілення. Наступність між Києвом та Московією – не культурна, релігійна чи етнічна, а політична» [5].

Отже, вибудовуючи власний історичний наратив, московські книжники, а згодом – історики, широко використовують київські тексти. Зокрема, ідея династичної наступності (сформульована Іларіоном у «Слові») стала одним з наріжних каменів великого російського історичного наративу. «Вписування» своєї історії до більш широкого контексту з метою «подовження» власної традиції, її легітимації дотичністю до знакових осіб минулого, яка є ще одним важливим елементом великого російського історичного наративу, запозичена в автора ПВЛ.

У цьому контексті легендарний візит апостола Андрія уводиться до історичного тексту й у майбутньому набуває характеру беззаперечної історичної події, яка упродовж кількох століть є одним з ключових об'єднувачих символів земель на шляху «з варяг у греки».

Література

1. *Андреева Л. А.* Сакрализация власти в истории христианской цивилизации: Латинский Запад и православный Восток / Л. А. Андреева – М. : Ладомир, 2007 – 300.

2. *Брайчевский М. Ю.* Утверждение христианства на Руси / М. Ю. Брайчевский – К. : Наукова думка, 1989. – 294.

3. *Волоцкий И.* Просветитель [Електронний ресурс] / Прп. Иосиф Волоцкий – режим доступу до тексту: http://www.krotov.info/acts/16/1/1505pros_rus2.html

4. *Зеньковский В. В.* История русской философии / В. Зеньковский – М. : Академический Проект, Раритет, 2001. – 880 с.

5. *Когут З.* Истоки парадигмы единства: Украина и создание русской национальной истории (1620-е – 1680-е гг.) [Електронний ресурс] / Зенон Когут – режим доступу до тексту: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/kohut-1.htm>

6. *Когут З.-С.* Від Яфета до Москви: Створення і перетворення біблійного родоводу слов'ян у польській, українській та російській історіографії (XVI–XVIII ст.) / З.-С. Когут // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 9-10: Patria / За редакції В. Кравченка. – Харків : ТОВ «НТМТ», 2008. – С. 6-22.

7. *Козеллек Р.* Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Райнгард Козеллек; пер. з нім. В. Шведа – К. : Дух і літера, 2005. – 380 с.

8. *Лихачев Д. С.* Литература [Новгорода] первой половины XVI в. / Лихачев Д. С. // История русской литературы: В 10 т. / АН СССР. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1941-1956. Т. II. Ч. 1. Литература 1220-х - 1580-х гг. – 1945. – С. 383-389.

9. Літопис руський [Електронний ресурс] / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця – Режим доступу до тексту: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

10. Панченко А. М. Летописный рассказ об Андрее Первозванном и флагелланство / А. М. Панченко // Исследования по древней и новой литературе : [Сборник] – Л. : Наука : Ленингр. отд-ние, 1987. – С. 172-177.

11. Присёлков М. Д. История русского летописания XI – XV вв. // М. Д. Присёлков – СПб. : Дмитрий Буланин : Petropolis, 1996. – 325 с.

12. Ранчин А. М. Киевская Русь в русской историософии XIV-XVII вв. [Електронний ресурс] / Ранчин А. М. – Режим доступу до тексту: <http://www.portal-slovo.ru/philology/42271.php>

13. Серто М. де Разновидности письма, разновидности истории [Електронний ресурс] / Мишель де Серто – Режим доступу до тексту: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2001_4/02.htm

14. Синописис [Електронний ресурс] – Режим доступу до тексту: <http://litopys.org.ua/synopsis/syn04.htm>

15. Суханов А. Прения с греками о вере [Електронний ресурс] / А. Суханов – Режим доступу до тексту: <http://www.krotov.info/acts/17/2/1650suhanov.htm>

16. Успенский Б. А. Борис и Глеб: восприятие истории в Древней Руси / Б. А. Успенский – М. : Языки русской культуры, 2000. – 124 с.

17. Nash C. Narrative in Culture: The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature. / Cristopher Nash – London : Routledge, 1990. – 233 p.

Немчинов И.Г.

«АНДРЕЕВСКАЯ ЛЕГЕНДА» В КОНТЕКСТЕ РОССИЙСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО ГРАНД-НАРРАТИВА

В статье анализируется использование «андреевской легенды» из «Повести временных лет» для формирования российского большого исторического нарратива. Автор делает вывод, что легендарный визит апостола Андрея вводится в исторический текст как бесспорное историческое событие и в течение нескольких столетий является одним из главных объединительных символов земель на пути «из варяг в греки».

Ключевые слова: историософия, нарратив, историческое событие, православие, *Slavia Orthodoxa*.

Nemchynov I.G

«THE LEGEND OF ST. ANDREW» IN THE CONTEXT OF THE RUSSIA'S HISTORICAL GRAND-NARRATIVE

The article analyzes the use of the «Legend of St. Andrew» from the «Tales of Bygone Years» for the formation of Russia's historical grand-narrative. The author concludes that the legendary visit of the St. Andrew introduced in historical text as indisputable historical event, and for several centuries, is one of the major unifying symbols of the land on the route «from the Varangians to the Greeks».

Key words: *historiosophy, narrative, historical event, Orthodoxy, Slavia Orthodoxa*.

Надійшла до редакції 14.02.2013 р.